

Poolse kerk in de overgang (1993)

Een gesprek met de jonge Poolse feministisch theologe Elzbieta Adamiak over haar kerk

Sieth Delhaas

de Bazuin, 17 september 1993

Inleiding

Wie met Polen in gesprek raakt over de situatie in hun land stuit snel op de mededeling dat Polen ongeveer honderdvijftig jaar, vanaf 1772 tot 1918, niet heeft bestaan. Het was toen opgedeeld tussen Rusland, Oostenrijk en Pruisen. De katholieke kerk in Polen heeft bij de totstandkoming en de integratie van de nieuwe staat in 1918 een grote rol gespeeld. Die rol bepaalt haar betekenis en de verwachtingen van de bevolking tot op de dag van vandaag.

Elzbieta Adamiak (29) uit Poznan werkte van februari tot eind augustus 1993 in Nederland aan haar proefschrift in het kader van een uitwisselingsprogramma tussen de theologische faculteiten van Lublin en Nijmegen. Het thema van haar dissertatie is 'Maria in de feministische theologie bij Catharina Halkes'. Hoewel er tot voor enkele jaren nauwelijks leken theologen waren in Polen, hoopt zij toch binnen het kerkelijk veld aan het werk te kunnen.

Wat betekent het politieke verleden van de kerk volgens Elzbieta voor de toekomst voor de van gelovigen en kerk?

"De opstanden die de Polen in de tijd dat het land was opgedeeld hebben veroorzaakt, hadden voor een groot deel te maken met hun godsdienst. Rusland was voornamelijk orthodox en Pruisen protestants. De katholieke Polen hadden dus nauwelijks meer de mogelijkheid om hun godsdienst binnen hun nieuwe vaderland uit te oefenen. In Oostenrijk lag het anders, omdat zij daar een grote autonomie hadden. In deze omstandigheden bleek de katholieke kerk een bindende factor bij de pogingen om als natie weer één geheel te worden. De bisschoppen van toen hebben daar ongetwijfeld een rol in gespeeld. Op 11 november 1918 werd Polen opnieuw een zelfstandige republiek."

In de opstanden om de zelfstandigheid te heroveren, speelde de plaats Tsjestochowa een grote rol. Deze ligt op een punt waar de drie grenzen van het opgedeelde Polen elkaar raakten. In de nabijheid lag een klooster van een mannenorde waar zich een Oosterse ikoon van een zwarte madonna bevond. De legende wil dat deze ikoon geschilderd is door Sint Lucas. Tsjestochowa kreeg ook eerder al een bijzondere betekenis, toen Zweden in de zeventiende eeuw bijna heel Polen ingenomen had. Bij Tsjestochowa werden de bezetters tegengehouden en van daaruit begon toen de opstand tegen Zweden. Aan die gebeurtenis

ontlenen de Polen hun verering voor de Zwarte Madonna en hun vaste vertrouwen op haar steun bij verzet tegen onderdrukking. Sindsdien wordt zij wel de Koningin van de Polen genoemd. Deze Madonna speelde ook tijdens de stakingen in de jaren tachtig een rol.

Vervolging

Tijdens het communistische regime was de kerk sterk verbonden met het volk. Hoe heeft de kerk zich tegenover dat regime opgesteld?

Adamiak: “De kerk heeft de mensen hoop gegeven in die zin dat de kerk de enige macht van belang was tegenover de communistische macht. De verhouding tussen kerk en staat heeft tijdens en sinds de Tweede Wereldoorlog een ontwikkeling doorgemaakt. Polen is door de Russen bevrijd en zo onder Russische invloed geraakt. Aanvankelijk stelden de communistische machthebbers zich gematigd op tegenover de kerk. Ik denk omdat ze bang waren voor haar macht. Maar later werd de kerk hevig vervolgd en werden enkele bisschoppen gevangen gezet.

Vervolgens hervond de kerk een zeker tegenwicht vanuit een houding van: we laten ons niet helemaal uitwissen. Vanaf het begin van de tachtiger jaren heeft ze sterk partij gekozen voor de protesterende arbeiders. Priesters werden door de arbeiders gevraagd om tijdens de stakingen missen op te dragen. Toen van december 1981 tot halverwege 1983 de staat van beleg gold, heeft de kerk vooral een bemiddelende rol gespeeld tussen gevangen gezette aanhangers van de arbeidersbeweging ‘Solidariteit’ en het regime. Hun familie werd door haar tijdens hun afwezigheid zowel financieel als sociaal ondersteund. Bovendien kregen kritische kunstenaars in die tijd gelegenheid hun uitvoeringen en exposities in de kerken te houden.”

Het feit dat aan het eind van de zeventiger jaren een Poolse paus gekozen werd, heeft grote invloed gehad op deze politieke stellingname van de kerk tegenover het communisme.

“Daardoor vooral kwam internationaal gezien de macht weer in balans”, aldus Adamiak.

Teruggang betrokkenheid

In 1989 is het regeringsstelsel op vreedzame wijze veranderd. Sinds die tijd zijn de betrekkingen tussen het volk en de kerk wel enigszins veranderd.

Adamiak: “De meeste mensen beschouwen zichzelf nog steeds als kerkelijk, maar hoewel de kerken nog vol zijn, is er een teruggang in kerkbezoek. De kerk is, en nu spreek ik over de kerk als instituut en als hiërarchie, niet meer zo betrokken op de mensen. Ik vermoed dat dit komt omdat zij haar taak als vertegenwoordiger van een volk dat voor 99 procent katholiek is, als een vanzelfsprekendheid en dus van bovenaf opvat. Dat is vooral gebleken uit de enorme druk die de kerk heeft uitgeoefend op de politiek bij de herinvoering van het godsdienstonderwijs en bij de abortuswetgeving.

De communisten hebben in de jaren vijftig per decreet het godsdienstonderwijs afgeschaft. Op precies dezelfde manier heeft de kerk dit in 1990 weer ingevoerd. Het was een onverstandige zet, Net voor het begin van het nieuwe schooljaar

Hoewel het gros van de Polen katholiek is, was het voor hen toch een onverteerbare maatregel. Ze zijn niet tegen godsdienstonderwijs, maar tegen het feit dat het op school moet gebeuren. Ze zijn gewend dat dit al veertig jaar in de kerk wordt gegeven.

De politiek verzette zich er tegen omdat er grote sommen geld mee gemoeid zijn. De burgers verzetten zich niet openlijk, maar er werd onderling wel hevig over gediscussieerd. Ook tussen ouders en jongeren, want de godsdienstlessen zaten in het rooster tot aan het eindexamen, dus tot ongeveer achttien jaar. Uiteindelijk is het geen verplichting geworden, maar de manier waarop je er aan kunt onttrekken, kan in een overwegend katholiek land toch problemen opleveren. Mensen die niet aan de godsdienstlessen willen deelnemen moeten een verklaring uitschrijven.”

Het aantal deelnemers aan de godsdienstlessen is echter niet verminderd. “Dat kun je”, zegt Elzbieta Adamiak, “naar twee kanten uitleggen: of men durft zich er niet aan te onttrekken omdat men bang is dat het consequenties heeft voor een verdere opleiding, of de mensen durven kritiek op de kerk nog niet aan.

Aan de andere kant wordt het geloof toch zo belangrijk gevonden dat de oudere generatie het wil blijven doorgeven aan de jongeren. Er moet in samenwerking met de politiek dus nog een oplossing voor de structuur van het godsdienstonderwijs worden gevonden.”

Abortuskwestie

Wat de abortuskwestie betreft, heeft de kerk in 1989 direct al ingegrepen. Aanvankelijk stonden de mensen van ‘Solidariteit’ achter de kerk en zij samen tegenover de communisten. De politieke discussie moest herhaaldelijk worden afgebroken voor nieuwe verkiezingen.

Adamiak: “Tenslotte is het in de jaren die volgden uitgelopen op een uiterst scherpe tegenstelling waarop door de burgers met demonstraties werd gereageerd. Door deze discussie hebben de feministen zich voor het eerst in Polen geprofileerd, maar het gaat hier om vrouwen die zeer kerkvijandig zijn.

Tussen deze onverzoenlijke uitersten groeide een groot middenveld waarin allerlei groepen verschillende posities gingen innemen. De tegenstanders van de bestaande situatie wilden abortus helemaal afschaffen en pleitten zelfs voor gevangenisstraf voor vrouwen die zich lieten aborteren. Als dat was doorgestaan, hadden we de strengste abortuswet van Europa gekregen. De voorstanders wilden de toestand laten zoals ze was, dus abortus absoluut vrij.

Daarbij moet gezegd worden dat door het ontbreken van voorbehoedmiddelen in Polen in het verleden en de bevolkingspolitiek gericht op niet meer dan twee kinderen per gezin, abortus in feite als een soort ‘voorbehoedmiddel’ gebruikt moest worden.”

Vorig jaar is bij wet vastgesteld dat abortus alleen toegestaan wordt als het leven van de moeder of het kind in gevaar is of bij verkrachting. Dus sociale of financiële gronden gelden niet?

Adamiak: “Door deze ontwikkelingen is de kerk als instituut geslotener geworden. Sommigen in de kerk vinden dat we ons meer op kerkelijke zaken en minder op de politiek moeten concentreren. Veel leken, die in de jaren tachtig belangrijk werk deden binnen de kerk, zijn nu bij de politiek betrokken. Daardoor zijn de belangen anders komen te liggen en zijn er meer spanningen ontstaan die ook binnen de kerk van invloed zijn.”

Leken in de katholieke kerk

Een andere belangrijke discussie die nu pas op gang komt, is die over de plaats van de leken in de kerk. Een vraagstuk dat er al ligt vanaf het Tweede Vaticaans Concilie, maar waar door het politieke verleden nog niet eerder de gelegenheid voor was.

Adamiak: “Ik denk dat wij er nu pas aan toe zijn om over de inhoud van de kerk, dus als organisatie te spreken en evenzo over de inhoud van ons geloof.”

Wat wil jij met feministische theologie doen in een kerk die zo vrouw - en ook lekenonvriendelijk is?

Elzbieta Adamiak: “Toen ik met dit onderzoek begon heb ik daar helemaal niet bij stilgestaan. Ik ben aan dit thema begonnen op advies van mijn promotor, die prof. Catharina Halkes enkele jaren geleden over *Maria* heeft horen spreken. Zo heb ik contact gezocht met de opvolgster van professor Halkes, Hedwig Meyer-Wilmes, en zij heeft ervoor gezorgd dat ik dit onderzoek hier kon doen.

Intussen ben ik zover dat ik wil proberen dit onderwerp op de één of andere manier zowel maatschappelijk als binnenkerkelijk ter discussie te stellen. Ik hoop dat ik mensen daarmee aan het denken zet. Maar ik ga het niet tot elke prijs verbinden aan mijn toekomstige werk. Ik hoop een plek te krijgen binnen de systematische theologie en hoop er van daaruit aan verder te werken. Als dat niet lukt is er misschien werk in alternatieve groepen die zich ook in Polen beginnen te vormen.”

Hoe ziet je droom over de kerk in Polen in de nabije toekomst eruit?

“Dat is heel moeilijk. Ik hoop dat allerlei groepen zich zullen profileren en dat die mensen voldoende moed hebben om datgene uit te spreken wat voor hen belangrijk is; wat ze in de kerk veranderd willen zien. Ik hoop ook dat hun stem luid genoeg is om gehoord te worden, dat ze die dingen niet alleen maar thuis tegen elkaar zeggen. En dat datgene wat ze te zeggen hebben ook door de kerkleiding serieus wordt genomen.

De werkelijkheid van nu is dat de mensen die wat tegen de kerk hebben eruit gaan. En omgekeerd: als de mensen kritiek uiten, wordt dit door de kerkmannen gezien als onterechte kritiek. Daardoor raken de meningen steeds verder uiteen. Nu zijn er nog veel jongeren in de kerk die de andere kant van de kerk, de politiek betrokken kant, nog hebben meegemaakt. Zoals ik zelf. Mijn zorg is echter dat de jongeren van nu deze ervaring met de kerk niet hebben. Integendeel, zij zien een gesloten en weinig op mensen betrokken kerk, die hen afschrikt.

Daarbij speelt ook de ervaring uit mijn jeugd een rol, toen het godsdienstonderwijs nog door de kerk werd gegeven, waardoor ik bij allerlei activiteiten van de kerk betrokken raakte en goede ervaringen heb opgedaan.

Uitgaand van mijn eigen ervaring zou je kunnen stellen dat de band tussen jongeren en de kerk nog verder zal afbrokkelen, als het godsdienstonderwijs aan de scholen zal blijven verbonden.”